

Katarzyna Maniowska

**PROZA SARDYŃSKA DRUGIEJ POŁOWY XX WIEKU W KONTEKŚCIE UWARUNKOWAŃ
TERYTORIALNYCH I KULTUROWYCH**

**LA NARRATIVA SARDA DEL SECONDO NOVECENTO NEL CONTESTO DEI
CONDIZIONAMENTI TERRITORIALI E CULTURALI**

Streszczenie

Prezentowana praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Marii Maślanki-Soro, poświęcona jest wybranym zagadnieniom związanym z prozą włoską drugiej połowy XX wieku, tworzoną przez autorów pochodzących z Sardynii. Celem niniejszej pracy nie była chronologiczna analiza współczesnej literatury sardyńskiej. Zamierzałam jedynie dokonać analizy porównawczej wybranych elementów powieści wspólnych dla pisarzy obranych jako reprezentatywna grupa dla prowadzonych badań. Opiera się ona na analizie dorobku głównie takich autorów, jak Salvatore Satta, Francesco Masala, Maria Giacobbe, Giulio Angioni, Sergio Atzeni, Michela Murgia, których debiut literacki przypadł na okres stanowiący przedmiot analizy. W badaniach brany jest pod uwagę również późniejszy dorobek każdego z nich, co pozwoliło zaobserwować zmieniające się tendencje literackie zarówno na poziomie indywidualnych wyborów stylistycznych, jak i ogólnej tendencji artystycznej. Ramy czasowe analizowanych zagadnień obejmują lata od 1970 roku do pierwszego dziesięciolecia XXI wieku, jakkolwiek dla lepszego przedstawienia poszczególnych kwestii, niezbędne okazało się nawiązanie do wydarzeń je poprzedzających.

W mniejszym stopniu pojawiają się odniesienia do innych przedstawicieli prozy sardyńskiej w języku włoskim, m.in. Salvatoro Cambosu, Giuseppego Dessi, którzy w okresie stanowiącym przedmiot analizy cieszyli się już znacznym uznaniem. Obydwaj prowadzili intensywną działalność literacką i publicystyczną, włączając się do publicznej debaty nad ważnymi problemami ówczesnych Włoch, stąd opracowania krytyczne im poświęcone są najbogatsze. Włączenie tych pisarzy do analizowanej grupy spowodowałoby jednak poszerzenie okresu badawczego do pierwszych dziesięcioleci XX wieku, a w związku z tym zmieniłoby zupełnie kształt niniejszej pracy.

Wychodząc od analizy dzieł, zamierzałam wskazać, w jaki sposób uwarunkowania terytorialne i kulturowe Sardynii wpłynęły na wybory literackie poszczególnych pisarzy.

Istotne znaczenie miała dla mnie różnorodność materiału badawczego – analizowani autorzy reprezentują odmienną stylistykę, podejmowaną tematykę, a moment najintensywniejszej działalności literackiej przypada na odrębne etapy badanego czterdziestolecia. Poprzez zestawienie porównawcze pozornie odmiennych stylów literackich, zamierzałam wykazać elementy wspólne dla współczesnej prozy włoskiej, tworzonej przez pisarzy sardyńskich. Moim początkowym założeniem było przekonanie o istnieniu pewnych stałych cech wspólnych dla konkretnego obszaru kulturowego, a poprzez analizę dzieł literackich zamierzałam wskazać ich warianty zależne od zmieniających się okoliczności społecznych oraz indywidualnych decyzji pisarza. W ten sposób mogłam zaobserwować, jak realizuje się związek istniejący pomiędzy autorem a miejscem jego pochodzenia, oraz w jaki sposób kontekst kulturowy odnajduje swoją konkretyzację w powieści.

Na całość niniejszej pracy doktorskiej składa się pięć rozdziałów, w których dokonuję uszeregowania analizowanych kwestii. Pierwszy rozdział pracy zatytułowany: *Czy istnieje literatura sardyńska*, jest poświęcony zagadnieniu tytułowego podmiotu, jako zjawiska wpisującego się w literaturę włoską. Kwestia ta nie jest oczywista, jako że mówiąc o literaturze sardyńskiej, należy dokonać rozróżnienia pomiędzy dwoma głównymi nurtami, które wykształciły się na Sardynii: literatura pisana w jednym z wariantów języka sardyńskiego oraz dzieła, których środkiem wyrazu jest jeden z języków oficjalnych w danym okresie historycznym. Wybór języka nie jest niezmienny, ponieważ wielu autorów, w zależności od indywidualnych motywacji, tworzyło swoje utwory albo po sardyńsku, albo po włosku (lub we wcześniejszych wiekach po katalońsku, kastylijsku lub łacinie). W rozdziale pierwszym, nakreślając szeroką perspektywę, w jakiej należy umiejscowić zagadnienie literatury włoskiej reprezentowanej przez pisarzy sardyńskich, dokonuję przeglądu najważniejszego dorobku przedstawicieli współczesnej prozy tworzonej na Sardynii. Chronologicznie przedstawiam najważniejszych przedstawicieli literatury sardyńskiej w kontekście dokonujących się przemian gospodarczych i społecznych we Włoszech oraz na Sardynii. Poprzez nakreślenie kontekstu historycznego, zamierzałam odnaleźć motywacje tematyki, poruszanej w powieściach przez poszczególnych autorów badanego okresu.

Punktem zwrotnym w historii społeczeństwa włoskiego były lata '60 XX wieku, dlatego moment ten jest umowną granicą, wyznaczającą przejście społeczeństwa sardyńskiego z formy istnienia pod wieloma względami jeszcze archaicznej, do niemal rewolucyjnego okresu zmian gospodarczych i kulturowych. Gwałtowna zmiana określana przez wielu jako „katastrofa” (Pira 1982: 40-113) lub „mutacja” (Soddu 1998: 1024) antropologiczna, odcisnęła trwałe ślady na tkance społeczeństwa sardyńskiego i oprócz wielu

krytykowanych zmian wniosła także pewną nowość w sposobie postrzegania Sardynii na tle innych krajów. Po raz pierwszy na szeroką skalę głos w debacie nad losem wyspy zabrali intelektualiści, pisarze i poeci, którzy przymuszeni nowymi okolicznościami, zdołali wykształcić niespotykane dotychczas w sardyńskiej tradycji literackiej formy wyrazu – przede wszystkim chodzi o rozwój powieści, gatunku raczej niszowego w poprzednich dziesięcioleciach. Po części inspirując się istniejącymi tendencjami literackimi, zabrali oni głos w ogólnonarodowej debacie nad kształtem kultury włoskiej, która w wyniku przemian gospodarczych i społecznych zaczęła przyjmować postać skomercjalizowanej rozrywki dla mas. Okres, w którym Sardynia „poruszała się w czasie prehistorycznym” (Dessi 2006: 17) minął bezpowrotnie, pozostawiając uczucie nieokreślonej straty i niepokoju związanego z przyszłością. Wówczas nastąpił ożywiony rozwój badań nad poszczególnymi wariantami języka sardyńskiego, którego użycie ograniczało się na rzecz coraz silniejszej pozycji włoskiego. Intelektualiści podjęli próbę odwrócenia tej tendencji, czasem naiwnie przekonani o możliwości powrócenia do nie tak odległego okresu, w którym Sardynia była dla reszty świata niemal ziemią nieznaną. Strach i protest przeciwko procesowi uniformizacji kultury zmusił pisarzy do podjęcia dialogu z zastanymi zjawiskami świata współczesnego, w wyniku czego odnotowano niezwykle aktywność w świecie prozaików. Do najważniejszych dzieł tego okresu można zaliczyć m.in. utwory Antonia Cossu *I figli di Pietro Paolo* (1967), *Il riscatto* (1969); Gavina Leddy *Padre padrone* (1975), *Lingua di falce* (1977); Bachisia Zizi *Il filo della pietra* (1972), *Greggi d'ira* (1974), *Il ponte di Marreri* (1981). Przypadkiem szczególnym była powieść *Il Giorno del giudizio* (1977) Salvatorego Satty, która choć nieukończona i wydana po śmierci autora, okazała się być istotnym wydarzeniem literackim nie tylko we Włoszech.

Nie należy zapominać również o autorach o ugruntowanej już pozycji artystycznej, jak wspomniany wcześniej Giuseppe Dessi, który nieprzerwanie od debiutu w 1939 roku (zbiór opowiadań *La sposa in città*) kontynuował swoją aktywność literacką, publikując w latach '60 powieści i opowiadania: *Introduzione alla vita di Giacomo Sarbo* (1959), *Racconti drammatici* (1959), *Il disertore* (1960), *Eleonora d'Arborea* (1964), *Lei era l'acqua* (1966) oraz powieść *Paese d'ombre* (1972), uhonorowana prestiżową nagrodą Premio Strega .

W latach '80 i '90 fala krytyki współczesnego społeczeństwa zaczęła przybierać formy nieco łagodniejsze, choć nieprawidłowości poszczególnych procesów stanowią wciąż inspirację dla pisarzy tego okresu, pośród których można wymienić przykładowo Giulia Angioniego, Sergia Atzeniego, Marcella Foisa, Salvatorego Niffoi.

Pisarzy, dla których środkiem wyrazu stał się język sardyński przywołuję jedynie w celu podkreślenia niejednoznacznego charakteru prozy tworzonej na tej wyspie; nie podejmuję jednak próby dokonania analizy literackiej poszczególnych dzieł, jak czynię to w przypadku wybranych pisarzy komponujących swoje utwory po włosku.

W drugim rozdziale pracy zatytułowanym *Archetyp i motyw* biorę pod uwagę wybrane motywy pojawiające się stosunkowo często w powieściach analizowanych autorów. Ograniczyłam się do przedstawienia motywów archetypicznych, należących do pierwotnych i podstawowych wyobrażeń wspólnoty, takich jak początki istnienia człowieka symbolizowane przez motywy ojca i matki oraz relacje człowieka z czterema żywiołami: ogniem, powietrzem, ziemią i wodą. Bardziej szczegółowa analiza dwóch ostatnich motywów zostaje przedstawiona także w rozdziale trzecim: *Przestrzeń i nie-miejsca*.

Analiza motywów zmierza do ukazania ich regionalnego wariantu realizowanego w kulturze, w której ukształtowali się wskazani przeze mnie twórcy. Poprzez ukazanie lokalnych odmian poszczególnych wyobrażeń reprezentowanych przez konkretne motywy, chciałam zrozumieć proces, jakiemu one podlegają. Wychodząc z założenia, że determinizm kulturowy wywiera wpływ przede wszystkim na podstawowe sfery życia ludzkiego, starałam się ukazać przyczyny i skutki tego procesu. W rozdziale pominięte są motywy, które choć istotne dla części analizowanych autorów, pojawiają się sporadycznie u innych. Selektywny wybór był podyktowany koniecznością dokonania porównania poszczególnych wariantów tych samych motywów, stąd żeby nie odchodzić od pierwotnego założenia analizy komparatystycznej, w niniejszym rozdziale byłam zmuszona jedynie zasygnalizować fakt ich występowania.

W trzecim rozdziale: *Miejsce i nie-miejsca* zostaje rozpatrzona kwestia świata przedstawionego, skonstruowanego na wzór konkretnej rzeczywistości znanej pisarzowi. Zostaje ona przekształcona w akcie twórczym i nabiera cech „geosymbolu” (Bonesio 2001: 26), czyli często wyidealizowanego odpowiednika swojego materialnego pierwowzoru. W obiektywnych cechach danego terytorium, jak klimacie, jego ukształtowaniu i lokalizacji zostaje ukazana „symbioza między konkretnym obszarem a zamieszkującą go społecznością” (Smith 1998: 78). W tym sensie wyspa ilustrowana w powieściach, oprócz swojej roli miejsca akcji, spełnia także funkcję motywu. Literatura sardyńska wpisuje się w ten sposób w przebogata tradycję literacką, dla której motyw wyspy przybierał wymiar symboliczny: wyspa była równoznaczna z izolacją, niedostępnością, oddaleniem, natomiast formy istnienia na wyspie były interpretowane jako kondycja człowieka w ogóle (Daemmrich 1987: 179).

Dla analizowanych pisarzy wyspa jest wymiarem, w którym odnajdują najważniejsze aspekty egzystencji: podział między ziemią a morzem, jego nieprzekraczalnymi granicami, niemożliwością łatwej komunikacji ze światem pozawyspowym, koniecznością dostosowania sposobu życia do zamieszkiwanego terytorium. Wszystkie te uwarunkowania można odnaleźć w sztuce literackiej, ponieważ „nie można pisać poza tym, co znamy, a to, co znamy jest i tak ograniczone przez naszą percepcję; nie należy łudzić się, że literatura może przekroczyć przeszkodę, jaka pojawia się między rzeczywistością a fantazją, między absolutem a relatywnością” (Biagi 1994: 52). Przykłady poszczególnych pisarzy i sposobów przedstawienia fragmentów znanego im świata na kartach powieści pozwalają dopatrzeć się procesu jego odrealnienia. Choć na ogół rzeczywistość zostaje mimetycznie odzwierciedlona, ostatecznie przybiera wymiar uniwersalny.

Czwarty rozdział zatytułowany *Literatura sardyńska po włosku* zostaje poświęcony trudnej kwestii literatury, tworzonej przez autorów wyrosłych w środowisku o dwóch dominujących językach – sardyńskim i włoskim. Z jednej strony pisarze tworząc swoje dzieła opowiadają się za językiem narodowym i w ten sposób wpisują się w literacki dorobek Włoch. Z drugiej strony ich powieści bardzo rzadko wolne są od mniej lub bardziej silnych związków z sardyńskim, który jest traktowany jako język zdolny do wyrażenia najbardziej intymnych aspektów ludzkiej egzystencji. Przywołując konkretne przykłady, dowodzę, że język nie jest jedynym wyznacznikiem „narodowości” literatury – wystarczy wskazać przykład literatury wspólnot narodowych (*commonwealth literature*) tworzonej w krajach, będących niegdyś koloniami. Przypadek Sardynii jest pod tym względem o tyle ciekawy, że zjawisko współwystępowania dwóch (lub więcej) języków można datować na czasy najdawniejsze. Jako że Królestwo Sardynii, z relatywnie krótkim epizodem niezależnej państwowości, stanowiło zawsze część większych monarchii, literatura tego obszaru charakteryzowała się równoczesną obecnością języka regionu oraz państwa dominującego. Można tutaj zauważyć pewną stałą tendencję, która nakazywała sardyńskim intelektualistom przyjmować formy wyrazu niezbędne na poziomie życia publicznego, bez równoczesnego rezygnowania z nieoficjalnego języka ojczystego. Wprawdzie kwestia użycia języka włoskiego nie budzi już obecnie wątpliwości, coraz rzadsze występowanie sardyńskiego, i tym samym jego powolny zanik, ożywia czasem debatę nad kształtem istotnego dziedzictwa kulturowego. Na ogół prowadzona jest ona w tonie umiarkowanym, choć mocno upolitycznionym, pozbawionym jednak nawoływań separatystycznych, które nie należały przecież do rzadkości we wcześniejszych dekadach.

Ostatni rozdział: *Czas zawsze terazniejszy* jest próbą dokonania syntezy zagadnień związanych z kwestią czasu, jako elementem świata przedstawionego, przy równoczesnym odniesieniu tego wymiaru do świata realnego, dla którego jest on inspiracją. Podobnie jak w przypadku miejsca akcji, wychodzę z założenia, że interpretacja wydarzeń historycznych i ich transpozycja na kartach powieści jest wyrazem głębokiego procesu jaki zachodzi w momencie tworzenia konkretnego dzieła literackiego. Wspomnienie czasu minionego ukrytego w pamięci o wydarzeniach istotnych dla wspólnoty jest swoistą konkretyzacją wyobrażeń o zamieszkiwanym miejscu. Materialny wymiar przestrzeni zostaje wpisany w szerszy kontekst wydarzeń historycznych, co pozwala zrozumieć jego rolę i pozycję w historii powszechnej, a to z kolei przekłada się na budowanie świadomości danej społeczności. Poprzez przedstawienie wybranych stałych motywów związanych z historią Sardynii zamierzałam zarysować sposób postrzegania mieszkańców Sardynii w kontekście historii regionu oraz kraju. Reinterpretacja, jakiej podlega pamięć o przeszłości, pozwala również zrozumieć procesy wpływające na zmianę postrzegania wspólnoty w szerszym kontekście wydarzeń historycznych. Zagadnienie czasu w przypadku Sardynii jest bardzo ważne ze względu na ogólnie przyjęte przekonanie o niezmiennym charakterze wyspy w dziejach świata. Wyobrażenie to wpływa również na sposób postrzegania upływu czasu, jako niezmiennego następstwa powtarzalnych zdarzeń, choć cykliczność ta naznaczona jest pewnymi modyfikacjami. Sposób wyrażania następstwa wydarzeń w historii Sardynii ujawnia także charakter wyspy, postrzeganej jako enklawy niezmienności, co prowadzi do szkodliwych konsekwencji w rodzaju umasowienia wyobrażenia o jej archaiczności, wykorzystywanego zwłaszcza przez przemysł turystyczny.

W niniejszej pracy, choć poświęconej wybranym zagadnieniom literackim, starałam się przestawić również przyczyny i konsekwencje pewnych uwarunkowań, które wpływają na literacki proces twórczy. Poprzez odniesienia do historii oraz geografii Sardynii chciałam ukazać, w jaki sposób poszczególne elementy rzeczywistości znajdują odzwierciedlenie w świecie powieściowym. Z tego względu niezbędne stało się odejście od sztywnej analizy literackiej oraz przyjęcie szerszej perspektywy badawczej, zgodnie z którą dzieło literackie jest ściśle związane z miejscem powstania.

Bibliografia:

BIAGI Brunella, *L'autorità della lingua. Per una nuova lettura dell'opera di Salvatore Satta*, Longo, Ravenna 1994.

BONESIO Luisa, *Geofilosofia del paesaggio*, Mimesis, Milano 2001.

DAEMMRICH Ingrid und Horst, *Themen und Motive in der Literatur*, Francke Verlag, Tübingen 1987.

DESSÌ Giuseppe, *Un pezzo di luna. Note, memoria e immagini della Sardegna*, Edizioni della Torre, Cagliari 2006.

SMITH Anthony, *Le origini etniche delle nazioni*, Il Mulino, Bologna 1998.

SODDU Francesco, *Il Piano di rinascita della Sardegna*, in BERLINGUER Luigi, MATTONE Antonello, *Storia d'Italia. Le regioni dall'Unità a oggi. La Sardegna*, Einaudi, Torino 1998, pp. 991-1035.

PIRA Michelangelo, *Lingua e civiltà del popolo sardo*, in BRIGAGLIA Manlio (a cura di), *La Sardegna*, vol. II, *La cultura popolare, l'economia, l'autonomia*, Cagliari 1982, pp. 40-113.